

СЛОВО НА СТОРОЖІ

WORD ON GUARD - LA PAROLE EN GARDE

ОРГАН ТОВАРИСТВА ПЛЕКАННЯ РІДНОЇ МОВИ

РЕДАГУЄ КОЛЕГІЯ. ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР: ЯР. РУДНИЦЬКИЙ

№ 19

WINNIPEG-OTTAWA-MONTREAL

1982

ЗЕМЛЯЧЕ, ЗЕМЛЯЧКО —

„НЕ В УКРАЇНІ СУЦІ“!

Одне з Ваших найперших і найважливіших завдань — зберігати рідну мову й культуру в умовах нового поселення!

„Товариство Плекання Рідної Мови” й його орган „Слово на сторожі” мають за ціль актуалізувати справу української мови й культури в українському розсіянні (діяспорі) й допомогти зберігати й плекати рідну мову поза Україною.

ТОМУ

- 1) ставайте в ряди членів Т-ва й передплатників „Слова на сторожі”;
- 2) приєднуйте членів і передплатників „Слова на сторожі” на місці Вашого перебування;
- 3) поширюйте орган Товариства „Слово на сторожі” серед Ваших знайомих, у бібліотеках, установах, парафіях, тощо;
- 4) організуйте „Гуртки Плекання Рідної Мови” в Ваших осередках;
- 5) **СТАВАЙТЕ ЧЛЕНАМИ „РІДНОМОВНОЇ ФУНДАЦІЇ” — ЄДИНОЇ ФІНАНСОВОЇ БАЗИ ДЛЯ ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРИСТВА!**

Адреса: UKRAINIAN LANGUAGE ASS'N, 911 Carling,
OTTAWA, ONT.

ВАСИЛЬ ВОЛИЦЬКИЙ

† 3.12.1980

Покійний народився 27-го серпня 1897 року у Володніві біля Жидачева, Україна. 18-літнім юнаком вступив в ряди УГА та перейшов чотирикутником смерті. Педагогічні студії почав в Українському Тайному Університеті у Львові та закінчив на Університеті в Граці, Австрія. Вчитель Українських Гімназій в Рогатині й Золочеві в рр. 1931-1939, завідуючий Педагогічного Кабінету в Жидачеві в рр. 1939-1941, посадник міста Жидачева в рр. 1941-1944, вчитель середньої школи у Браншвайгу, Німеччина 1945-1947, директор Курсів Українознавства ім. Юрія Липи в Торонто 1959-72, інспектор Українських Шкіл в Онтаріо, голова Крайового Шкільного Осередку при КУК, Онтаріо, почесний член та представник УМХС,

Спохилий був у 1960-их рр. Головою
Контрольної Комісії ТПРМ.
В.И.П.!

Москва стверджує лінгвіцид

Л. Брежнев у одній із заяв, що в Сов. Союзі нібито „ми прагнемо зробити все, щоб роки дитинства були здоровими і щасливими... Прагнемо навчати дітей добра, дружби, навчити їх жити по-добросусідськи з усіма людьми будь-якої національності і кольору шкіри, навчити їх поважати працю і вміти працювати”...

Такі слова зацитувала підневільна „Радянська Україна” в ч. 229 / 1980 року.

В тім ж числі на 1-й сторінці, в колонці „Дітям — усе найкраще”, сказано: „Понад 70 видавництв випускають для дітей книги 52 мовами народів ССРСР”. У советському Союзі живуть — за советськими статистичними даними — 102 нації, народи і народності.

Проста математика показує, що Москва наказала припинити друкування книжок для

дітей для 50 народів і народностей у тюрмі народів під назвою Советський Союз.

В ССРСР у 1980-81 навчальному році вчать у школах трохи більше як 45 мільйонів дітей і підлітків. Таким чином, значній частині із них советські видавництва вже не друкують книжок їхньою мовою, змушуючи у школах вивчати „русскі язик” і читати російські книжки російських письменників.

Примусове російщення українських дітей та багатьох ін. народів, мовами в яких взагалі не виходять дитячі книжки, — це такий злочин Росії, до якого не допускалась навіть нацистівська Німеччина, яка в окупованих країнах дозволяла друкувати дитячі книжки рідними мовами.

Червоний фашизм у цій ділянці перевищив брунатний.

Справа „лінгвіциду” на міжнародному науковому форумі

Оттава /ОУПС/. Видвигнута на світовому конгресі соціологій у Торонті в 1974 р. справа „лінгвіциду” (мововбивства) як міжнародного злочина й пізніш спублікована в англійській мові УРАЇНСЬКИМ ТЕХНІЧНО-ГОСПОДАРСЬКИМ ІНСТИТУТОМ у Мінхені (УТГІ) в формі окремого видання проф. Яр. Рудницького п. „Лінгвіцид” у 1976 р., знайшла свій відгомін у міжнародній науковій літературі. Останньо зацікавився „лінгвіцидом” Науково-дослідчний Комітет соціолінгвістики Міжнародної Асоціації Соціологів і надрукував у своєму органі „СОЦІОЛІНГВІСТИКС”, що виходить у ЗСА в в-ві „Сколярс Пресс”, огляд праці й концепції проф. Яр. Рудницького про мововбивство. Автор огляду, надрукованого в французькій мові, проф. Альберт Фердоот із Лювену, Бельгія, дуже позитивно оцінює концепцію українського вченого й піддержує його вимогу від Об'єднаних Націй, щоб установити постійне тіло при ОН з завданням протидіяти лінгвіцидним заходам у світі. — Як відомо, в 1977 р.

проф. Рудницький обговорив справу „лінгвіциду” з генеральним секретарем ОН Куртом Вальдгаймом у його перебуванні в Вінніпезі й передав йому особисто відповідний меморандум разом із згаданою брошурою „Лінгвіцид” із 1976 р. Міжнародне зацікавлення концепцією лінгвіциду зростає. В лютому 1979 р. проф. Рудницький мав конференцію в цій справі з ученими в китайському університеті Са-Тій у Гонг Конг, де залишив у бібліотеці своє видання для дальших студій китайськими вченими. В Токіо, Японія, проф. Масао Оніші, один із найвизначніших мовознавців у цій країні, звернувся до проф. Рудницького у Канаді в його організаційних справах, а Міжнародна Академія Наук Канади з д-ром Дж. Корей на чолі в Торонті плянує включити доповідь проф. Рудницького в програму своєї найближчої асамблеї. З уваги на великий лопит приготується четверте видання праці про „ЛІНГВІЦИД”, поширене й доповнене окремими даними, зокрема мовним лінгвіцидом, в ССРСР.

* * *

Після першої конференції про лінгвіцид (мововбивство), що її відбуло з ініціативи Сві-

тового академічного Комітету Вільних Українців (САКВУ) в 1976 році в Бад Емсі, Німеччина, в сторіччя ганебного «Емського указу», відбуто другу подібну конференцію 4. 11. 1980 в рамках з'їзду американських і канадських славістів, згуртованих у асоціації АААСС. Ту конференцію зорганізовано теж з ініціативи САКВУ при активній співпраці членів Української Могілянсько-Мазепинської Академії Наук — УММАН: проф. Я. Рудницького (організатора й першої конференції в Бад Емсі), д-ра Т. Онуферка, проф. Рене Кулет дю Гарда й проф. М. Степаненка в формі наукового симпозіуму про «лінгвіцид у балто-слов'янських країнах» (ч. 29) у кімнаті 527 готелю Шератон-Філядельфія. Конференцію відкрив о год. 9.00 ранку проф. Яр. Рудницький вступним словом про термін і концепцію «лінгвіциду», створених ним 1976 р., про Емську конференцію 1975 року, про заходи перед ООН проголосити «лінгвіцид» міжнародним злочиним і про видання його праці в англійській мові під назвою «Лідгвіцид» (копії якої роздано присутнім). З черги він запросив двох предсідників симпозіуму: проф. Р. Кулет дю Гарда й д-ра Т. Онуферка.

Доповіді виголосили: д-р Наталія Пазуняк (про Емський указ і теперішній лінгвіцид в Україні), д-р Марія Брукс (про лінгвіцидні заходи російського, німецького й австрійського урядів щодо польської мови в ХІХ ст.), д-р Анна Бойцун (про «ономастичний лінгвіцид» — насильну советизацію місцевих назв в ССРСР), д-р Кулет дю Гард (про антилінгвіцидну поезію Яр. Ставутича) й д-р Яр. Рудницький (зreferував прислану доповідь Яр. Славутича про лінгвіцид в ССРСР). Деякі поезії Славутича прочитав в українській мові (А. Бойцун) й у французьких перекладах (Р. Кулет дю Гард).

В дискусії над доповідями приймали участь проф. Магнер (голова славістів), д-р Калюжний із Монтреалю, д-р Онуферко з Філядельфії й інші. Підсумками конференції, що їх зробив проф. Яр. Рудницький, закінчено той другий симпозіум про мововбивство.

Дробові числівники

В уживанні дробових числівників на п'ята частина'', дві п'ятих (мис- часто трапляються різні помилки, литься „дві п'ятих частини''). Дві викликані недостатнім знанням норм третіх, чотири п'ятих, сім восьмих, де літературної мови (напр., часто чу- в'ять десятих, вісім стотисячних, де- емо такі вислови: „дві треті'', за- в'ять двадцятих, десять сьомих, двох сьомих, двом сьомим, двома сьомими, сьомою мови (кажуть: „два і пів'', за- сьомих, двома сьомими, двома сьомими, замість „два з половиною''), нез- три четвертих доби, сім десятих нанням правопису (пишуть „пів годи- центнера, одна п'ята кілометра,.. ни'', замість „півгодини'').

Щоб уникнути цих помилок, треба уважно прочитати відповідні розділи загальних курсів української мови, підручників та словників української мови. Зокрема варто ознайомитися з такими цінними працями: 1.) Олекса Синявський. Норми української літературної мови. Львів, 1941, стор. 72. 2.) Юрій Шерех. Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен. 1951, стор. 254. 3.) М.П. Івченко. Числівники української мови. Київ. В-во Київського університету ім. Т.Г. Шевченка, 1955. 4.) Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Відпов. редактор В.М. Русанівський. К. Вид. Укр. Акад. Наук. 1969, стор. 241-243. 5.) М.П. Івченко. Сучасна українська літературна мова. К. В-во Київ. Унів. 1965, стор. 265, 273, 279.

Згідно з нормами сучасної української літературної мови вживання дробових числівників підлягає таким основним правилам.

1. Дробові числівники складаються з кількісного числівника (у чисельнику) і порядкового числівника-прикметника (у знаменнику). Перша частина відміняється як кількісний числівник, а друга — як порядковий числівник. При такому порядковому числівнику мислиться іменник „частина'', але він ніколи не називається. Приклади: Одна п'ята (мислиться „од-

Значення дробових числівників одна друга, одна третя, одна четверта; один цілий і одна друга можуть передаватися словами: половина, пів, третина, чверть, півтора, півтори, половина року, третина шляху, чверть години, пів-яблука, півтора карбованця, півтори дистанції.

2. Числівник пів функціонує як елемент складного слова: півгодини, півдня, півроку, пів-Харкова, пів-яблука.¹

В українській мові завжди кажуть: два з половиною, три з половиною, п'ять з половиною (див. всі згадані підручники української мови, а також Рос.-Укр. Сл. за ред. акад. С. Єфремова, т. 3, К., 1928, стор. 340). Такі форми як два і пів — це польонізми. У таких висловах як „три з половиною метри'' іменник половина втрачає самостійне іменникове значення і стає частиною аналітичної числової назви. Приклади: „Я виїхав за кордон, де й пробув близько чотирьох з половиною місяців'' (Довж.). „У два з половиною рази більше.''

4. Слово пів для означення часу вживається в таких формах: пів на третю, о пів на третю, пів на першу, пів на другу. Вислів пів до другої — польонізм, якого треба уникати.

УВ, 22/1981

1) Про те, коли пів пишеться окремо, з рискою і вкупі є добра стаття О. Г. Муромцевої в зб. „Культура слова'', 16.К. 1979, стор. 48-56.

В термінологічній справі:

ЯК ПЕРЕДАВАТИ СЛОВА —

ВІДПОВІДНИКИ АНГЛ. SPACE?

Нікуди правди діти, з усіх термінологічних діянок найбільше занедбана в нас модерна спазі-яльна (космічна) термінологія.

Насамперед ішлося б про устійнення українських відповідників для того, що в сучасному англо-американському словникові окреслюється як *outer space* або *deep space*, чи скорочено: *space*. Найпростіше було б перекласти *space* 'простором', а в прикметниково-прислівниковій функції: 'простірний, -но', чи 'просторо-вий, -во'. І коли в англійській мові маємо такі сполуки, як *space cabin*, *space craft*, *space platform*, *space ship*, *space station*, *space suit* і т. п., то їх можна б передавати по-нашому, як

прóстірна (просторóва) кабіна,
прóстірне (просторóве) судно,
прóстірна (просторóва) плятфóрма,
прóстірний (просторóвий) корабель,
прóстріна (просторóва) стáнція,
прóстірний (просторóвий) одяг,

тощо. Все ж беручи до уваги основне значення слова *прóстір* в українській мові, а саме як приземної (чи припланетної) полоси атмосферичного тиску й притягання, чи-як хочуть словники — 'великої нічим незайнятої земельної площі, необмеженої протяжності у всіх напрямках', а не всієї вселенної поза атмосферною полозою землі, чи інших планет, треба розглянутися за більш відповідним терміном. І тут — на нашу думку — є дві можливості. Перша з них ввести складені терміни

(а) з виключно українськими компонентами, отже
далекопрóстірна (далепрóстірна) кабіна,
далекопрóстірна (далепрóстірна) плятфóрма,
далекопрóстірний (далепрóстірний) корабель,
далекопрóстірна (далепрóстірна) стáнція,
далекопрóстірний (далепрóстірний) одяг. і т. п.,

або (б) гібридні формації типу
космопрóстірна кабіна,
космопрóстірна плятфóрма,
космопрóстірний корабель.

космопростірна станція,
космопростірний одяг, тощо.

Друга можливість обмежитися до іншомовних термінів в роді (а) спеціальна кабіна, спеціальна платформа, спеціальний корабель, спеціальна станція, спеціальний одяг, тощо. Заходить одначе небезпека заміщення спеціальний із спеціальний: і тому можна б увести (б) терміни

космічна кабіна (навіть: космокабіна?),
космічна платформа (: космоплатформа?),
космічний корабель (: космокорабель?),
космічна станція (: космостанція?),
космічний одяг (: космоодяг?), і т. д.

Як бачимо, в нашій мові є великі можливості передавати сучасні далекопростірні (далекопростірні), чи космопростірні, а там спеціальні, чи врешті космічні терміни.

Цікаво буде послухати голосів читачкої публіки, любителів мови й термінологів про наведені вгорі проєкти. Будемо вдячні за поради, критику, нові проєкти, взагалі за відгуки в порушеній справі. І думаємо, що Редакція «Бюлетеню» не відмовить місця для речевої дискусії в порушених питаннях.

*Ярослав Рудницький**

Від редакції: Як уже писалося в ч. 1 «Бюлетеня», УТГІ плянує видати цілий ряд термінологічних словників, щоб заповнити цю прогалину в УРСР. В 1981 р. виходить друком німецько-український технічний словник (більше як на 600 стор.). Замітка проф. д-ра Ярослава Рудницького є першим практичним підходом до цієї проблеми і ред. «Бюлетеня» підтримує його заклик до читачів висловитись в порушеній ним справі.

* Підписаний є членом Міжнародного Комітету Спеціальної Ономастики, яку в майже усіх випадках передавали в українській пресі, як «спеціальну» ономастику (анг. space onomastics).

ЧИ РОЗУМНО БУДЕ НОСИТИ ЧУЖЕ ЯРМО?

Покійний Максим Рильський, хоча він і комунізан був, і то немалий, але все таки вважав, що українська мова, це – народне добро, яке треба оберігати од "бур'янів", що таки немилосердно засмічують її, особливо з наказу "старшого брата" з Москви. Отож, дотримуючи його, таки Рильського, настанови, нам би й справді треба було б неабияк поглянути на те, – і то вельми уважно! – що ми пишемо, коли беремо до рук перо та й запитати самих себе: "Чому миглуми-мося сами над собою?"

Погляньмо, що ми робимо сами собі? Ніхто бо не скаже, що місяць *листопад* – уявна тямка (тобто – абстрактна). Прийшов відтинок часу пори року й листя, як речеві докази опадає собі. Саме від падання безлічі листя, названо й місяць – *ЛИСТОПАД*. Значить назва оречевлена й ми вправі назву місяця вважати за звичайного речівника.

Далі, не з нашої вини, але так виникло, що звичайну во дичку підсолоджену, із додатком цитрини, ми таки називаємо (по чужому!) – лімонад. І коли влітку стає нам нестерпно гаряче зо спеки, то ми й просимо, скажімо, в ресторани: "Дайте лімонаду, тану зо спеки!" Отже, благаємо дати – не *лімонаДА*, а лише – ЛІМОНАДУ. І цю от назву так і вважаємо за нормального речівника.

А москвин, сидячи в Костянтинополі, в якійсь харчівні, просить також "бутилку віна і бутилку *ЛІМОНАДУ*". Він бо не каже "бутилку лімонадА", хоча й каже: "Купіл фунт сахара" Хто ж тут і кого москалить? Тільки ми сами себе, пишучи: "Прийхав 5-го дня ЛистопаДА", коли ж треба б було на писати таки – *ЛИСТОПАДУ*".

"Під московським караулом" таки ми сами себе москаliamo й стосівно слова "часу". Час бо, як неозначений і мало нам зрозумілий – хід нашого буття, мудрі люде поділили на: еони, віки, роки місяці, тижні та дні. І всі ці відтинки, нашого часу, й є – *ВІДТИНКИ* – та й тільки, що аж ніяки ми правилами ми не зможемо назвати *ЧАСАМИ*. Бож час це – буття без початку й кінця.

Але — ось, ми почули, що наш "старший брат" москалясько, висловив чи написав: "Беседа с Гітлером немецкого, с ВРЕМЬОН 3-го Райха, емігранта", ми не будучи ширими послідовниками москаля, але прагнучи бути "самостійниками", взяли й перелицювали московське "времьон" на — "часів" і, не моргнувши, навіть, оком "сліпим", тептелимо: "За часів війни", "В сучасному часі" і так без жодного стриму.

Та ж у світі ніколи не було ні московських "времьон" а ні наших "часів"! Чому ж тоді ми, що так ніби то бажаємо бути самостійні й ні від кого незалежні ні в чому! не лише не мовимо, але й не пишемо так, щоб не наслідувати свого, так осточортілого ворога москаля: "За років війни", "За днів нашого життя" чи то "За в і д т и н к у часу нашого золотого спокою".

Це бо, сливе, неймовірне диво: прагнучи самостійности, ні від кого повної незалежности, ми ніяк не можемо скинути московського мовного ярма! Ми гаразд знаємо слово "труднощі", це — важкість, неспроможність чи неможливість щось виконати, що нам непідсилу. Але ця неспроможна причина, аж ніяк не походить од праці, роботи(труда). Але ж ми так улюбилися в москалям властивий "труд", що за потреби похвалити когось за *працьовитість*, навіть не розуміючи, але конче пишемо: "Виникло це за його ТРУДОЛЮ БИВОГО життя", хоч треба б було написати таки своєю мовою: "ПРАЦЕЛЮБНОГО життя".

Плентаючися за московським лаптем: на його поведку, ми, сливе, до самозабуття наслідуємо його й щодо напису і вжитку в розмові, слова "щонебудь", таки з московського — "чтонибудь". І ось вам речення з журналу "Українське Ко зацтво", яке мусило би бути таки козачим, а не собачим: — "...угледів хлопця, який щонебудь їсть, от у його й одійме". Але міг... Ні! повинен був автор сказати лише своєю рідною мовою: "...який щось їсть", а не "щонебудь".

Нас не цікавить, що саме хлопець їсть, він міг їсти — *БУДЬЩО!*... Але ці *ДВОЄ* (а не два!) слів "щось" та ще й "будьщо", дають нам велику можливість дати москалеві відкоша: — Наша мова не твоя, а твоя — не наша! Геть од нас!..

Насамкрай, щоб довести слухність, що "листопад" у родовому відмінку мусить мати "У", а не "А" на кінці, подаю й невеличку вправу. Взявши слова безособливого добору, розбивши їх на належні відмінки, разом із московським.

	НАЗИВНИЙ Україн.	РОДОВИЙ Україн.	РОДОВИЙ Москов.
ч.1	Гад	ГадА	ГадА (А)
	Зад	ЗадУ	ЗадА (А)
	Перед	ПередУ	ПередА (А)
	Чад	ЧадУ	ЧадА (А)
ч.2	Чад о	Чад А	Чад А (А)
	Стид	СтидУ	СтидА (А)
	Бруд	БрудУ	БрудА (А)
	Брид	БридУ	БридА (А)
ч.3	Жид	ЖидА	ЖидА (А)
	Скид	СкидУ	СкидА (А)
	Сморід	СмородУ	СмородА (А)
	Хоровід	ХороводУ	ХороводА (А)
ч.4	Давид	ДавидА	ДавидА (А)
	Город	ГородУ	ГородА (А)
	Сад	СадУ	СадА (А)
ч.5	Свирид	СвиридА	Свіріда (А)
	Лимонад	ЛимонадУ	Лімонада (А)
	Листопад	ЛистопадУ	Лістопада (А)

Отож, із довільно взятих, без жодного добору, але виключно слів, що мають закінчення на "д", лише живі істоти, одуховлені, в родовому відмінкові на кінці конче мають "а". І навпаки, всі живі істоти, як і не одуховлені, мають на кінці слова лише "У". І це тоді, як у москвинів-усюди на кінці слів "панують" виключно "А". Тому то, пишучи, як ми й досі писали – "листопада", замість таки нашого "листопадаУ" ми сами себе й москалімо – йдемо на його "поводку"

Новий Йорк

Мих. ЛАВРЕНКО

Цікава спроба ідіолектного словника на еміграції

„Словник чужослів” Павла Штепи (Торонто, 1977) — завершив авторову мовознавчу діяльність, якій він присвятив в останніх десятиліттях свого життя багато часу, енергії й фінансових засобів. Цей словник викликав теж багато контрверсійних думок, включно із звичайними в нашій дійсності анонімними пашквілями, а то й погрозами авторові.

В чому справа?

Як кожний інший словник, що появляється поза межами української батьківщини, так і Штепин має подвійну вартість: культурно-політичну й науково-мовознавчу.

Щодо першого, то немає сьогодні вже ніяких сумнівів у тому, що в СРСР іде що раз сильніший русифікаційний наступ на українську мову й культуру. Це все діється під знаком і гаслом інтернаціоналізації української лексики через „благодійне посередництво” російської мови, як це в 1974 р. на світовому конгресі совітології в Банфі пояснював проф. Русанівський. Всі заходи вільних українців на захист української мови вони або промовчують (як напр., етимологічний словник підписаного

від 1962 р.), або викривлюють чи просто фальшують. У зв'язку з цим такі праці, як Штепин „Словник чужослів”, власне, намагаються протидіяти цій лінії „інтернаціоналізації через русифікацію”. Як виходить з передмови до цього словника, авторове завдання й було шукати за відповідниками різних іншомовних слів („чужослів”) у рідній мові. Коли він не знаходив їх у загальних словниках, то творив, в найкращій вірі свої, думаючи, що вони правильні, із часом приймуться в загальний мововжиток.

Немає сумніву, що мовознавці й немовознавці можуть мати застереження чи свої побажання до такого чи іншого слова. Це зовсім природне й самозрозуміле. Та й у мене є критичні зауваження до деяких новотворів П. Штепи. От хоч би сам наголовок. В листуванні перед появою „Словника чужослів” я радив йому не сполучати цього прикметника з іменником, на мою думку треба було: „чужих слів”, або ще краще „іншомовних слів”. А при цьому треба знати, що мовознавчі історичні дослідження вже давно з'ясували, що слово „чужий” не наше, слов'янське,

а прийшло до нас від готів десь коло 4-го сторіччя по Христі. Сьогодні не відчувається „чужости” слова „чужий”, але воно не праукраїнське, а призначене. Штепу важко було переконати, бо його не цікавили історично-етимологічні дослідження, він керувався виключно мовним чуттям. Так йому „здавалося” й тому етимологія „чужослів” та їх заступства говорять проти нього самого. Ось деякі приклади: замість „чужослова” лимон він воліє таке ж саме „чужослово” — „цитрина” (ст. 452), замість сахару — „цукор” (453), замість труби — „руру” (там же) замість уксусу — „оцет” (там же) й ін., не вважаючи на те, що всі пропонувані ним слова відповідники теж чужі в українській мові. Тут і там його відповідники не дуже докладні: „доктор” на ст. 92 не тільки лікар, є доктори права, філософії й т.д.; „доктринер” на тій же сторінці, це не тільки „буквоїд”, а теж узагалі людина, що керується послідовно певними засадами”, вона може не читати й тим самим не „їсти букв”!

Можна слово за словом оспорювати, сперечатися з автором за його підбір і заступство поодиноких „чужослів”, та все таки не можна заперечити великого багатства і новотворів, і синонімів, узятих з уст народу. Отак, коли прочитати двосторінковий список відповідників українського „рвати” (ст. 304-5). „со-

вершати” (345-6), „товкати” (товкти, ст. 368-9) і т.п., то треба схилити голову перед працьовитістю автора, перед його докладністю і, ніде правди діти, закоханістю в українське словництво. Йдучи за засадою „не гасити святого вогню” в людині, що хоче й пробує прислужитися справі, підписаний поручав цей словник до друку в НТШ-УВАН.

Але крім пошани й доброзичливості до автора за його працю в мене були й чисто наукові мотиви. В сучасній діалектології відрізняють, крім говорів — колективно-соціального явища поодиноких груп, особисті говори чи, вживаючи „чужослова” — ідіолекти. На основі записів з одним представником даного говору вчені дають аналіз його мови й зафіксують її для певної епохи й певного середовища. Надавно надрукованим був у Канадських славистичних студіях („Пейперс”) КАС в Оттаві студію про македонський ідіолект у Торонті; проф. Перковський в іншому видавництві надрукував дані про кашубський ідіолект; я кілька разів опрацьовував ідіолекти закарпатських говорів чи львівського діалекту. За ідіолектний словник можна (й треба) вважати американсько-український морський словник Степанковського. З усіх праць цього типу найбагатший і найновіший словник П. Штепи. Це зразковий ідіолектний збір мате-

ріялів, багатющий на синоніміку й новотвори і як такий він має своє місце в українському мовознавстві. Для історика мови, для лексикографа й лексиколога, це невичерпне джерело ідіолектного слівництва, індивідуального розв'язування пуристичних проблем, особистого вкладу в скарбницю українських ново-

творів. Не вважаючи на застереження до багатьох гасел і відклавши всі суб'єктивні вподобання, я з чистим сумлінням поручав матеріяли („знадівки“) П.Штепи до друку. Як цікава й унікальна колекція ідіолектного слівництва „Словник чужослів“ П. Штепи має свою вартість для наукових дослідів.

Яр. Рудницький

ЩЕ ПРО „УНЕВАЖНЕННЯ“ УКАЗУ 1876 РОКУ

Цієї замітки можна б було і не писати, коли б проф. Омелян Прищак не твердив, що історія – точна наука. Нема точности в його статті („Свобода“, 8-9-го січня ц.р.) „Роля О. Лотоцького в уневаженні указу...“ Особливо це помітно в самому заголовку статті: „Роля О. Лотоцького в уневаженні указу заборони українського слова з 1876 року“ (підкреслення – М.К.)

Цей заголовок викликає у читача враження, що той злочасний указ з 1876 року був уневажений, тобто скасований. У дійсності так не було.

Наполегливі заходи О. Лотоцького і його товаришів дали побічні дуже цінні висліди. Російська Імператорська Академія Наук вирішила раз назавжди окремійшність і самостійність української мови та рекомендувала зняти з неї заборону. Але свободу для українського слова принесла революція 1905 року, коли захитався царський абсолютизм і серед декотрих реформ впроваджено також нові цензурні умови, що їх ухвалив Комітет міністрів

як тимчасові правила 24-го березня 1906 року.

Закони 1876 та 1881 років перестали бути чинними після видання згаданих тимчасових правил. „але формально ці закони не було скасовано“ – пише О. Лотоцький. – „як на се слушно з погляду формального вказували україножерні елементи в часі великої війни (1914-1918 — М.К.), коли повстали пляни повернути всі старі обмеження українського слова. Неясність формальну відчували урядові чинники такі безпосередньо по тих ухвалах Комітету міністрів, які впроваджували нові цензурні умови“.

*) Головне Управління по справах друку вияснювало, що закони 1876 і 1881 рр. через згадані правила „повинні вважатися в теперішній час за нечинні“ (не подляжашімі приміненію)**)

Микола Кушніренко

Глен Спей, Н. Й.
Сб. 18/81.

*) Олександр Лотоцький, „Сторінки минулого“, частина друга, 1966 р., ст. 381.

**) Там таки.

Новий правописний словник

Правописний словник української мови. За редакцією Я. Рудницького і К. Церкевича, Українська Могилянсько-мазепинська Академія Наук і Науково-дослідне Товариство Української Термінології, Нью-Йорк-Монтреаль 1979.795 ст.

Обговорюваний словник базований на правописному словнику Ізюмова-Панейка.*)

Однак, коли мати на увазі, що той словник не мав апострофу, а в цей словник апостроф включений, то кожний, хто розуміє, що це значить, знає скільки праці покладено на видання цієї праці. Ось чому усім, хто приклав своїх рук до цього видання треба шире подякувати іменем всіх, що ставляться з пошаною і уважністю до рідної мови.

Поряд з численними перевиданнями словника Голоскевича, цей словник дає цілий ряд термінів і слів, яких немає в Голоскевича, а крім того в цьому словнику є деякі виправлення. Вказати хоча б на слово "ввечері" /ст.56/, яке в Голоскевича неправильно подано як "ввечорі" /ст.39/. І.Огієнко в одній з своїх статей вказував, що коли в передостанньому складі є "о", тоді в останньому складі в цьому слові треба писати "а", а коли "і" або "е", тоді останній склад пом'якшується. Отже "вечора", але: "вечеря", "ввечері", "надвечір'я".

Технічною перевагою новоперевиданого словника є те, що він друкований

*) Від Редакції:

Не вважаючи на кількакратне попередження, що це "Правописний словник" О.Ізюмова за редакцією О.Панейка в новій редакції Я.Рудницького й К.Церкевича, Д.Б.Чопик в Н.Ш., ч.27 1981 називає його чомусь "Словником О.Панейка"... Невже ж "наукова етика" й точність конкурує в проф.Чопика з журналістичною "етикою" (читай: **вибриками**), про які наведено багато фактів у Снс. попередніми роками.

більшими черенками ніж Голоскевич, а тому його легше вживати, зокрема тим, у кого зір уже не такий, як був замолоду. Крім того цей словник значно ширший ніж Голоскевича, а тому більше шансів надібати потрібне слово, хоч звичайно і цьому словнику далеко до повноти.

Як уже зазначалося великим вкладом є те, що в обговорюваному словнику додані географічні назви (ст. 785-795). Треба висловити жаль, що цей словник не закroєний ширше, але й за те, що подано, треба подякувати.

В загальному можна погодитися з укладачами цієї частини, коли вони обстоюють думку, що азійські та африканські /хоч при цих останніх це не таке переконливе/ назви варто передавати за радянським сучасним правописом, змінюючи де-не-де писання/, оскільки географічні назви є справді Ахіллесовою п'ятою Голоскевичевого словника. Проте надмірна послідовність тут шкодить.

Ми особисто воліємо Абесінія /Голоскевич ст. I/ ніж Абіссінія /ст. 7 нового словника/ з традиційних мотивів. Так само ми рішуче виступимо проти Александрія /ст. 786/, хоч на ст. 436

правильно подано Олександрія. Якщо автори в даному разі хочуть розрізняти між українською і єгипетською Олександрією, то до цього жодних підстав немає, а Александрія є явним русизмом. З другого боку, треба похвалити, що автори відійшли від радянської кальки і подають Таїланд, замість безпідставного радянського Таїланд. Дискусійною справою є писання Майамі — чому не Маямі або Маямі? В назві Батон-Руж ми в першому слові поставили б наголос на останньому складі БАТОН, оскільки це французька назва, хоч місто є в ЗСА.

Зате зовсім правильно советське Бангладеш /не-відм./ в цьому словнику подано Бангладеш, —шу /ст. 786/

З другого боку ми не певні чи треба подавати назву Тайван чи так як советські словники подають Тайвань. Це варто було б перевірити в місцевих людей, яких тепер у ЗСА багато. У всякому разі словник зокрема багатий на американські географічні назви і в цьому відношенні він значно переважає подібні додатки географічних назв до советських словників.

Деякі географічні назви є в самому словнику, а тому їх немає в додатку, як напр. Нікарагуа /ст.413/. У Голоскевича ця назва невідм., а обговорюваний словник подає родовий —гуї. Це теж дискусійна справа. Коли словник /ст.642/ подає Сен-Готар, Сен-Жермен /треба додати тіре/ і Сен-Сімон, то нема підстав у додатку подавати Сейнт-Етьєнн чи

Монтреаль

навіть Сейнт-Пол оскільки це французькі назви і послідовно варто писати Сен-Етьєнн, Сен-Поль.

Ось декілька зауважень до нововиданого словника, які нам при першому перегляді впали в око. Очевидно, вони зовсім не зменшують величезного значення цього словника, що його напевно привітають широкі верстви українців на еміграції.

М. Антонович

«Конституційна формула» проф. Яр. Рудницького

Міжнародний орган соціолінгвістики, що його видає «Наукове Видавництво» („Сколяр Пресс“) у Чіко, Каліфорнія, під редакцією проф. Джона Дріссена, надрукував в останньому числі «Соціолінгвістикс» (Т. XI, ч.2) статтю проф. Яр. Рудницького п. н. «Формули для нової канадійської Конституції» (Включно з мовними правами), в якій автор іще раз коротко з'ясовує свої рекомендації щодо конституційних змін у Канаді.

Крім патріяції він відрізняє дві форми федеративного устрою для Канади: федерацію і конфедерацію та зокрема торкається мовних прав —

поправок до існуючого «Закону про офіційні мови» з 1969 року. Тому, що цей закон дискримінативний, коли йде про меншинні мови Канади, зокрема українську, проф. Рудницький рекомендує визнання побіч «офіційних» (англійської і французької), визнання «обласних» (регіональних) мов у Канаді згідно зі своїми рекомендаціями в Королівській Комісії Б-Б з 1967 р. Він пропонує теж зміну назви «Комісаріату офіційних мов» в Оттаві на «Комісаріят Мовного Захисту й Плянуння в Канаді».

Свою статтю проф. Рудницький вислав прем'єр-міністрові Трудо й іншим політикам, що займаються під теперішню пору зміною канадійської Конституції.

* * *

ДЕЩО ПРО НАЗВУ "ДРЕВНЯ РУСЬ"

В Українській РСР і СРСР поступово впроваджується принципово новий термін Древня Русь замість установлених в історичній науці — Київська Русь, Біла Русь, а чи Московська Русь. Співробітник радіо «Свобода» Леонід Лиман розглядає політичне та історичне значення цього терміну.

* * *

В найновіших книжкових і періодичних публікаціях, які появляються в центральних московських видавництвах, здебільшого вживається термін Древня Русь. Все рідше можна натрапити на згадки про Київську Русь, Білу Русь. Московську Русь. Є видання, в яких фігурує лише Древня Русь. Як пам'ятники цієї Древньої Русі, друкуються історичні джерела епохи Київської Русі.

Відповідні тексти намагаються викликати враження, що споконвіку існувала лише єдина Древня Русь і що територіяльно вона охоплювала всю Східну Європу, а її спадкоємцем є Радянський Союз.

Ця зміна в назвах відбувається стиха, без участі наукових конференцій, якихось спеціальних вияснень.

Без сумніву таке явище в сучасній радянській історичній науці пов'язане з майже директивним проголошенням народження нової історичної спільноти — «радянського народу».

Впровадження терміну Древня Русь і замовчування Київської і Білої Русі очевидно викликане політичними міркуваннями, бо не апробовано наукою.

За прикладом Москви історики Української РСР несміливо і дедалі рідше послуговуються терміном Київська Русь. Але згоди, однастайності поки що немає і тому в українських радянських виданнях частіше, ніж з московських, можна натрапити на згадки про Київську Русь, поряд з терміном Древня Русь.

Звичайно, злиття трьох назв в одну назву не сприяє науковому дослідженню початкової української історії.

Недоречність і навмисну плутанину з історією народів Східної Європи свого часу помітив український історик Михайло Грушевський. Свої міркування він вперше висловив в умовах значного національного піднесення і послаблення репресивних заходів царського режиму. Було це 1904 року. Тоді у виданні Петербурзької Академії наук під назвою «Статті по славяноведенію» було опубліковано, до речі тодішньою українською мовою, статтю Михайла Грушевського про потребу нової концепції історії народів Східної Європи.

Грушевський доводив, що поняття «Російська держава» вже застаріле. Треба писати не історію династії, не історію держави, а історію народів. Замість однієї історії повинно бути три історії. Київського періоду не можна пришивати до початку історії російського народу. Так само і білоруська історія не повинна належати до російської. У своїй статті Грушевський підкреслював:

«Володимиро-Московська держава не була ані спадкоємцем, ані наступницею Київської, вона виросла на власному корені. Київська Русь прищепила на великоросійській землі форми суспільно-політичного ладу, право, культуру, вироблені історичним життям Києва, але на цій підставі ще не можна включати Київську державу в історію великоросійського народу. Етнографічна і історична близькість українського і російського народів не повинна бути причиною для їх перемішування. Вони жили своїм окремим життям».

Так дивився Грушевський, до речі він був і радянським академіком, на історію українського і російського народів. Він нарікав на те, що в історичній науці ще велику роль відіграє великодержавний підхід, а потребу перенесення головної уваги з історії держави на історію народів визнають лише в теорії.

Грушевський вказував на можливість створити окрему історію кожного народу. Він не бачив жодних труднощів для створення історії білоруського народу. А над історією українського народу він працював 15 років. Історію російського народу Грушевський вважав більш-менш написаною. Лише радив виключити з неї епізоди з історії України і Білорусії.

Сміливий з наукового і політичного погляду, виступ Грушевського не залишився без наслідків. Звичайно, на нього посипались обвинувачення централістів. Але деякі російські історики визнали слушними аргументи Грушевського. Появилися праці про історію російського народу і про розвиток його національної державності у формі Московського князівства, а потім Московської держави.

Володимир Жила

ЕКЗИЛЬНА ІДІОЛЕКСИКА

Яр. Рудницький. „З української екзильної ідіолексики”.
УММАН, Оттава, 1981. *

Нещодавно вийшов короткий словничок Яр. Рудницького „З української екзильної ідіолексики”. Ця книжечка є свосередним виданням, що розглядає малозрозумілі та чужі слова, як також авторіві новотвори. Новотвори зазначені в словничку зірками.

Ідіолект у сучасному мовознавстві — це індивідуальна мова, а ідіолекси́ка — це наше індивідульне (особисте) розуміння й відчуття сукупности слів, що входять до складу якоїсь мови. Таким чином, словничок обіймає індивідуальне розуміння та інтерпретацію окремих слів чи фраз, поданих автором.

*

UKRAINICA
EXILIANA

№ 7
(19 81)

Рецензована книжечка має добре продуману й струнку композицію. Порущують її лише деякі критичні зауваги автора, які, на нашу думку, не на місці. Дещільніше було б глибше розкрити деякі гасла. Позитивною рисою словничка є синтетичність викладу та загальна тенденція пояснити окремі слова згідно з найновішими досягненнями людської думки. Помічаємо також деякі усучаснення явищ минулого, бо автор свідомо не вводить у словничок застарілі чи спірні питання. Не можемо погодитися з автором щодо його розуміння „афлуент сосасті”, яке у нього є „перенасиченим суспільством”. На нашу думку, це суспільство, що живе в достатках. Перенасичення, це стан чи якість, в якому маємо до діла з насиченням чимнебудь понад міру. Знову достаток означає відсутність нужди, матеріальну забезпеченість — заможність. І це, на нашу думку, й є значення „Афлуент сосасті”. На закінчення додамо, що словничок з інтересом прочитає кожний, хто цікавиться нашою сучасною екзильною лексикою.

ЕТИМОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

AN ETYMOLOGICAL DICTIONARY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Проф. Яр. Рудницького.

„Не тільки із звичайної наукової допитливості, але в життєвої кінечності постає дуже важлива потреба в такому словникові . . . , який би давав відповідь на питання, як те чи те слово історично розвивалось, чи воно оригінальне, чи запозичене з чужої мови. А коли воно чуже, то з якої мови воно прийшло до мови української. Відповідь на такі питання може дати тільки поясняльно-етимологічний словник . . . ”

Сл. п. Проф. Леонід Білецький (1953).

Як виходить із передмови, словник проф. Рудницького опрацьовувався від 1941 року в Празі, ЧСР, потім у Гайдельберзі, Західня Німеччина, а від 1949 року в Вінніпегу, Канада. Є це перший етимологічний словник української мови, що крім літературних слів і назв, подає їхні діалектні різновиди, історію слів, синоніміку, вивідні форми й походження (етимологію) з обширною літературою в українській і інших мовах.

Цей „наріжний камінь української культури” (за висловом Ю. Лісового) появляється випусками.

Комплект словника (чч. I-22)

замовляти в

UNIVERSITY OF

OTTAWA PRESS.

У справах редакції, спонзорства й т.п.
писати на адресу

ALU

5790 Rembrandt # 404

Montréal - Côte St. Luc, Qué. H4W2V2

ХВАЛИ МЕНЕ, МОЯ ГУБОНЬКО!

(Фейлетон)

На хвальків різного роду не бідне людство. Не бракує їх і в нас. Це типи, які взверх норми вирости в язикі і ці язикі в них довгі - предовгі. Такими довгими язиками можна перемелювати не лише всяку брехню і сварку, але також самохвальбу. Типам, які своїми довгими язиками мелють брехень, звичайно, ніколи не кліпають очі; котрі ж мелють сварню, очі їм зі злости вилазять наверх, наче в зарізаного барана, а ті, що мелють самохвальбу — робляться ніжно-замріяні.

Усяких самохвальків і самохвальчуків серед нас українців є було й буде завжди досить. Ніколи на них не відчувалась, не відчувається й не буде відчуватися криза. Є вони серед політиків, не бракує серед громадських діячів, водяться вони й серед культурних та наукових робітників, хизуються вони й серед еліти та просолюддя. В продукції самохвальби вони повсякчас придержуються девізи: Хвали мене моя губонько:

Не рідко такий перший - ліпший самохаленко хвалиться, що не лише він сам себе хвалить, але й «люди» також. Коли ж інших спитати, хто це за люди, то вийде на яв, що як не тато, то син, як не

кума, то сваха, як не сват, то партнер-пиворіт, як не політичний однотумець то прихильник і т. д.

Часто - густо довгенький язичок самохваленка не обмежується лише до самохвальби. Часто такий самохваленко любить ще й свого опонента, або більшу від себе особистість, не лише негативно критикувати, але й обезцінити його працю, а його принизити.

× × ×

Таким самохваленком, самохвальчуком на всю свою висоту став сьогодні наш турколог, керівник українських студій у Гарвардському університеті. Всюди любить він себе і його наукову установу дуже вибищувати, самохвалити і інших науковців і наукові установи критикувати, принизувати, обезцінювати. В своїй перекадилено - перетодженій самохвальбі він навіть доводить, що М. Грушевському не вдалось поставити українську історію на відповідну висоту і що всна плентається у хвості російської історії й ігнорується західною «історичною наукою». Він в тої самозакоханої думки, що лише він і Гарвард виводить нашу історію в люди.

І виводить її так, що як не нор- найбільшого історика йому таки
мани, то різні азіяти мали до гово- ніколи не вдається. Не вдається то-
рення в Київській Русі, а наших му, що великий історик намагався
пра-предків наче й не було там: вивести нашу історію на світові
або не злетіли ще з іншої плянети, дороги, підкреслюючи всюди дер-
або мовчали, сидячи маком, й чу- жавність нашого народу і не прити-
мали свої чуби. Неабияка амбіція в кав його до хвоста різних займан-
самозакоханого професора -хвалька шів - заволок. Тому то й «світова
вирости вище величі проф. Михай- історична наука», яка пленгається
ла Грушевського і вивести українсь- в хвості науки російської, не визна-
ку історію на світові дороги. Спо- ла його ще вповні. Напевно, коли б
діваємось, що вирости вище нашого існувала суверенна українська дер-
жава, справа була б навпаки.

/УС. 8/1981, Буенос Айрес/

S.O.S. (SAVE OUR SOULS!) РЯТУЙТЕ НАШІ ДУШІ!

Цей радіосигнал корабля, що занурюється в Україні, чуємо ми тепер щодня. Рятуйте українську мову і культуру! Наші емігранти не врятують паперовими протестами та рабським плачем у своєму гетто. Поневолено Україна вимагає від нас, політичних емігрантів, щось робити, діяти, рятувати українську мову конкретним чином, а не втерто-патріотичними деклямаціями та благанням можновладців.

Конкретним порятунком може бути пребагатуща, чиста від чужого намулу, сміття (насамперед московізмів) українська мова емігрантського друкованого слова. Дбати про це є святим обов'язком всіх українських працівників пера, а мовознавців (філологів) і погонів.

Кожен із українських патріотів у розсіянні сухих повинен передплачувати

СЛОВО НА СТОРОЖІ

та піддержувати Товариство Плекання Р.М.

НАЙБІЛЬША НАДІЯ НА ПОСТУП ЛЮДСТВА – В КООПЕРАЦІЇ

Під час коли в конкуренційній системі переважав і буде переважати клич „ДІЛИ І ПАНУЙ“, підставою кооперації все була і буде Є Д Н І С Т Ь, основана на дружбі, добрій волі і взаємному добробуті.

Піддержуйте тому кооперацію! Вступайте в члени!

Користайте з обслуг! Жадайте інформацій!

**Carpathia Credit Union Society
LTD.**

950 Main Street

Winnipeg, Man.

R2W 3R4

ЗМІСТ (19/1982):

Земляче, землячко...1; † В.Волицький -2;
Москва й лінгвіцид 2 -4; П.Одарченко:Дробові числівники - 5; Яр.Рудницький:В термінологічній справі -6-7; Мих.Лавренко : Чи розумно...8-10; Яр.Рудницький:Цікава спрєба словника -11-13; М.Кушніренко:Про указ 1876 13; М.Антонович:Новий правоп. словник -14-16; "Конституц.формула"... 16; Про назву "Древня Русь" -17-19; В.Жила : Екзильна ідіолексика - 20; Етимологічний словник - 21; Хвали мене...22-23; S.O.S! 23.